

*John Robert McNeill: Valami új a nap alatt.
A huszadik század környezettörténete.*

(A szerző utószavával: Visszatekintés a 21. század első évtizedére.)

(Fordította: Zalotay Melinda és Malik Tóth István.) Ursus Libris Kiadó,
Budapest, 2011. 480 oldal.

A *Valami új a nap alatt* című könyvet olvasva az embernek az az érzése támad, mintha egyszerre kellene egyenként és az emberiség egyik képviselőjeként tükörbe néznie. John Robert McNeill ugyanis tükröt tart az olvasók elé, s a feltárolt kép egyéni és kollektív felelősségünket mutatja környezetünk jelenlegi állapotáért. Munkájából mind a fenntartható gazdasági fejlődés, mind pedig az ökológiai apokalipszis lehetősége is kiolvasható. A szerző térbeli és tematikai értelemben is teljességre törekszik, azaz kísérletet tesz arra, hogy bemutassa és mérlegre tegye a 20. századi környezetre gyakorolt emberi hatások összességét.

John Robert McNeill 1954-ben, az Egyesült Államokban, történész dinasztia született, édesapja, William Hardy McNeill az egyetemes történelem egyik elismert kutatója volt. Önmeghatározása szerint környezet-történész, és mint ilyen, több mint két évtizede a washingtoni *Georgetown University* professzora. A *Valami új a nap alatt* című munkájának első amerikai kiadása 2000-ben jelent meg, és egy évvel később – megosztva – elnyerte a *World History Association Book Prize* díjat.

A magyar fordítás az Ursus Libris kiadó gondozásában látott napvilágot. A kiadó palettáján elsősorban életmóddal foglalkozó, életvezetési, illetve

humántudományi könyveket találunk. Ezzel a kötetel azonban Danka Miklós, a kiadó vezetője egy új irány, az úgynevezett zöld könyvek kiadása mellett kötelezte el magát. A mű tizenkét fejezetéből az első négyet Zalotay Melinda, a többit Malik Tóth István fordította, a szaklektor pedig Rácz Lajos volt. A könyvborító, Varsányi György munkája érdekes parafázisa az amerikai kiadás fedőlapjának. Mindkét címlapon ott találjuk a szélkerekeket, de miközben az amerikai verzió a hátteret egy posztindusztriális táj nyújtja, addig a magyar kiadáson egy fűszálon mászó katicabogár. A szélkerekek nyilvánvalóan a megújuló energiatermelés jelentőségére utalnak, ugyanakkor a katicához nemigen találunk a könyvben koncepcionális kapcsolatot. Feltehetően a bioszféra hallatlan erejének és megújuló képességének képi metaforájaként szolgál.

A kötet igen gazdagon illusztrált, 27 fekete-fehér képet és 39 táblázatot, illetve térképet tartalmaz, és a mű végén terjedelmes bibliográfiát, valamint név- és tárgymutatót is találunk.

A médiában gyakran megjelenő regionális környezeti katasztrófák képei és az időről időre felhangzó apokaliptikus jóslatok miatt némi szkepticizmussal vettem kezembe McNeill munkáját.

A könyv rendkívüli tagoltsága miatt – a tizenkét fejezet mindegyike számos alfejezetet tartalmaz – az embernek időnként az a benyomása támad, hogy egyfajta enciklopédiát tart a kezében, aminek azonban kétségtelen előnye, hogy tematikailag igen jól áttekinthető. Az amerikai első kiadáshoz Paul Kennedy írt előszót, melyben hangsúlyozta, hogy McNeill professzor szövege közérthető stílusban íródott, s így nem hemzseg a narratívák megértését nehezítő szakkifejezésektől. Ennek köszönhetően nem kizárólag az akadémiai világ tagjai forgathatják eredményesen. A szöveg stílusa nem tudományos, „ridegen” megkoreografált. Olykor azonban hiányoznak a szakirodalmi hivatkozások, és néhol nem beazonosítható, hogy McNeill mire is alapozza az állításait. Többek között ilyen az, amikor a 20. század minden korábbi meghaladó energiafelhasználásáról írva egyáltalán nem említi az energiatörténeti szakirodalmat. (33–34.) S talán Fritz Habernek, a nitrogéntartalmú műtrágya kifejlesztőjének életrajzát is érdemes lett volna néhány hivatkozással megtámasztani. (42.)

A könyv minden egyes fejezete irodalmi idézettel kezdődik, amellyel a szerző mondandójának univerzális kontextusát igyekszik meghatározni. A *Bevezetés*ben az ószövetségi *Prédikátorok könyvéből* idéz: „Ami volt, az lesz újra, és ami történt, az történik megint: semmi sem új a nap alatt. Ha azt mondjuk valamire: »Lám, ez új«, az is rég megvolt azokban az időkben, amelyek előttünk voltak. Nem törődnek az emberek a régiekkel. De a későbbiekre sem gondolnak majd azok, akik még később lesznek.” (*Prédikáto-*

rok könyve 1:9–11.) McNeill címadó gondolata az, hogy az ipari forradalommal lezárult egy tradicionális kor, s valami egészen új kezdődött azzal, hogy a modern tudomány és gazdaság a geológiai erővel azonos nagyságrendű energiákat adott az emberiség kezébe.

Az ember természetben betöltött helye és szerepe a 20. század folyamán alapvetően megváltozott. Erről olvashatunk a *Prológos: Egy tékozló évszázad sajátosságai* című első fejezetben. McNeill megfordítja Albert Einstein híres kijelentését Istenről és a kockajátékról, s leszögezi, hogy az emberiség anélkül játszik szerencsejátékot a világgal, hogy ismerné az összes játékszabályt. Ehhez képest ugyanakkor elképesztő a modern kor emberének optimizmusa, amikor el akarja hitetni magával, hogy büntetlenül megúszhatja a Földön elkövetett rengeteg pusztítást, és azt gondolja, hogy a természeti erőforrások a végtelenségig a rendelkezésére állnak. Ennek következtében a modern kor emberét egyszer garantáltan meglepetések és sokkhatások érik majd. Ez a felütés felkelti az olvasó kíváncsiságát, hogy a szerző mindezt vajon milyen példákkal támasztja alá. Nem véletlenül használom a „példa” kifejezést, hiszen az absztrakt tudományos állítások jelentését elsősorban a példák révén vagyunk képesek tudatosítani. Nem mondhatjuk, hogy a könyv szűkölködne az ilyen, a szöveg közérthetőségét elősegítő példákban. A szemléltetés olykor rendkívül egyszerű és emberközelí, például az a hasonlat, hogy „1975 után Kalkutta levegője az emberi tüdő számára körülbelül akkora megter-

helést jelentett, mint napi egy doboz indiai cigaretta elszívása”. (101.) McNeill megállapítása szerint az emberiség olyan ökológiai viszonyokat alakított ki magának, amelyek a leginkább megfelelnek a biológiai szaporodásának. A nálunk kevésbé óvatos fajokat pedig ezzel egyidejűleg igyekszünk kiiktatni. Ám amíg nem hagyunk fel ezekkel a bomlasztó ökológiai folyamatokkal, addig számos embertársunkat is veszélybe sodorjuk. A könyv egyik alapgondolata, hogy bolygónk és az emberiség története szorosan összekapcsolódik. Ezzel kapcsolatban McNeill ironikusan megjegyzi, hogy könyvének egyik komoly fogyatékossága éppen az eltúlzott emberközöpontság. Összehasonlításként említi Robert Benchley művét, mely az atlanti-óceáni tőkehalászatot a halak szempontjából mutatja be, illetve Arnold Toynbee könyvét, mely a római forradalom történetét a növényvilág nézőpontjából ábrázolja. Majd önmagát némileg kigúnyolva beismeri, hogy nem rendelkezik elegendő képzelőerővel ahhoz, hogy a zuzmók szemüvegén át szemlélje a modern történelmet. Kutatói hitvallását a következőképpen összegzi a könyv bevezetőjében: „Talán ezzel csalódást okozok azoknak, akik nem szeretik a bonyolult kérdéseket, a súlyos morális dilemmákat, akik az almát és a narancsot könyveléstechnikai könnyebbség kedvéért dollárra szeretik konvertálni, de leginkább azoknak fogok csalódást okozni, akik azt szeretik, ha megmondják nekik, miről mit gondoljanak.” (19–20.)

Ez az irónia köszön vissza a talajerózióról szóló fejezetben, amelyben a szerző az érem mindkét olda-

lát bemutató tárgyilagos stílusban megjegyzi, hogy a talajerózió ugyan a modern korban valóban felerősödött, ugyanakkor a művelésbe vont területek kiterjesztésével számtalan ember élelmezése oldódott meg. A környezeti átalakulási folyamatok értékelése kapcsán McNeill többször is utal arra, hogy ami az egyik fajnak káros, az adott esetben a másoknak előnyös lehet. Amennyiben azonban egy változás minden életformának káros, akkor nem kerül el a „romlás”, a „pusztítás”, vagy a „kifosztás” szavak használatát.

A kötet 20. századi környezeti változásokról szóló első része egy platóni gondolattal kezdődik a szférák zenéjéről. (39.) E részen belül McNeill hét fejezetben veszi sorra a földrajzi szférák állapotában a 20. század folyamán bekövetkezett változásokat. E tematikus fejezetekben elemzi az emberi társadalmaknak a talajra, az atmoszférára, a vízre, és általában véve az élővilágra gyakorolt hatását (*A litoszféra és a pedoszféra: a földkéreg; Az atmoszféra: a városok története; Az atmoszféra: regionális és globális történelem; A hidroszféra: a vízhasználat és a vízszennyezés; A hidroszféra: a vízkészletek kimerülése, gátépítés és folyószabályozás; A bioszféra: mi megeszünk másokat, mások pedig megesznek minket; A bioszféra: erdők, halak és a bioinvázió*). Az embert többször is „útonálló” emlősnek nevezi.

A változás motorja címet viselő második részben a szerző külön fejezetet szentel a népességnövekedésnek, a migrációnak, az urbanizációnak és a hulladéktermelés kapcsolatának (*Több ember, nagyobb városok*), illetve újabbakat az energiahordozók, a gépek és a gazdaság, valamint a szellemi

áramlatok és a politika környezetre gyakorolt hatásainak. McNeill könyvének e második tematikai egysége egy kubai költőtől, José Martítól vett idézettel kezdődik, mely alkalmasint a környezettörténeti kutatás egyik definíciója is lehetne: „Az egész történelem csupán az emberen kívüli természet és az emberi természet egymáshoz igazodásának és küzdelmeinek leírása”. (299.) Aztán egy kérdéssel folytatja: „Miért történt oly sok környezeti változás a 20. században? S előtte miért nem?” (299.) Erre pedig a szerző válasza így hangzik: „két tendencia – a fosszilis tüzelőanyagokon alapuló energiarendszerre való átállás, valamint a rendkívül gyors népesség-növekedés” okolható. (299–300.)

McNeill írásából egyértelmű, hogy rendkívül fontos szerepet tulajdonít a városi népesség felduzzadásának. Úgy vélem azonban, hogy az országhatárok bejelölése a globális urbanizáció menetét bemutató térképeken a téma szempontjából kevésbé releváns információ, hiszen a környezetszennyezés nem áll meg egy-egy állam határainál. (316–318.) Ugyanakkor érdekes a *Szellemi áramlatok és a politika* című fejezet, mely szerint a 20. században kivétel nélkül mindegyik politikai rendszer a gazdasági növekedés maximalizálására törekedett, s a természeti környezetet szabadon és következmények nélkül kizsákmányolható erőforrásnak ítélte meg. Ez a felfogás mindegyik környezeti katasztrófák sorához vezetett az Egyesült Államoktól kezdve egészen a Szovjetunióig. A modern kor embere töretlenül hitt abban, hogy az egyik legfőbb küldetése a természet hibáinak a kijavítása. Az elképesztő

következmények egyike, hogy Oroszországban a mai napig léteznek olyan, még a szovjet korszakban szennyezetté vált, zárt katonai övezetek, ahol egyetlen órányi séta alatt halálos sugárdózis érheti az embert. A hidegháború korában az államok polgárai és a politikusok egyaránt úgy vélték, hogy a politikai és katonai küzdelem fontosságához képest az erdőirtás vagy a klímaváltozás következményei elenyészőek, s azok is csak valamikor, a nem látható jövőben mutatkoznak majd meg.

A könyv epilógusában McNeill végül felteszi a meg nem kerülhető, súlyos kérdést: „Hogyan tovább?” (393–398.) Azt ugyan nem tudhatjuk biztosan, hogy az emberiség ökológiai válságot él-e át, de azt igen, hogy ökológiailag tarthatatlan módon élünk. Azt, hogy mi lesz a jövőben, nehéz megjósolni. Az azonban biztos, hogy a negatív változások a társadalmak legalsó rétegeit érintik a legérzékenyebben. A szerző az égető problémák közé elsősorban az ivóvízhiányt, a melegedő éghajlatot és a biológiai sokféleség csökkenését sorolja.

A magyar és az eredeti amerikai kiadás közötti legjelentősebb különbség az utószó, amit McNeill kifejezetten munkájának magyarországi megjelentetése alkalmából írt. Ebben áttekinti a 2000 óta történt legfontosabb fejleményeket. Megítélésem szerint ez a könyv legelszomorítóbb része. A szerző ugyanis összességében pesszimista nézeteit fogalmazza meg, és egyúttal a könyv címe is választ adva azt állítja, hogy a könyv megírása óta „[...] alig történt valami új a nap alatt”. (399.) McNeill megítélése szerint problémáink fő for-

rása, hogy egy 19. századi technológiai apparátust használunk, melyhez a 20. század csak az atomenergiát tudta hozzáadni, aminek használhatósága azonban a Csernobil-, illetve a Fukushima-sokk után széles körben vitatottá vált. Ráadásul az olyan gyorsan iparosodó országok, mint India és Kína felgyorsítva – néhány évtized alatt – járják be az európai industrializáció két évszázados történetét, ami

hallatlan környezeti megterheléssel jár mind lokális, mind globális szinten. Az utószót McNeill az ószövetségi prófétákra emlékeztető komor jövendöléssel zárja: „Átok-e ez, vagy sem, a jelen század környezettörténelmének legfontosabb döntéseit minden bizonnyal Pekingben fogják meghozni, sőt talán már meg is hozták.” (409.)

Kresák Eszter